

УДК 82'02

СУБ'ЄКТ У ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОМУ ДИСКУРСІ ХХ СТОЛІТТЯ

Анастасія Євдокимова

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
бульвар Тараса Шевченка 14, Київ, 01601, Україна;
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

Проведено літературознавчу оцінку суб'єкта в літературі, орієнтуючись на погляди М. Фуко, Р. Барта, М. Бахтіна, а також його місця у “трикутнику” літератури (автор-читач-текст) на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

Ключові слова: структура, автор-читач-текст, суб'єкт, Текст, художній твір, смерть автора.

У літературознавчому дискурсі ХХ ст. виникла потреба з'ясувати роль та місце суб'єкта на внутрішньому рівні літературного процесу. Геометрична фігура “трикутник” найточніше зображає стосунки між творцем літератури, літературним твором та реципієнтом, йдеться про структуру автор-читач-текст. Відрізки, які сполучають вершини, демонструють авторсько-читацькі, читацько-текстуальні, текстуально-авторські стосунки. Кожна із структурних одиниць є самодостатньою та цілісною. Автор є індивідуальністю, мовцем, творцем мовлення і тексту, однією зі сторін діалогу. Тоді як текст, авторське письмо, розділяється за сферами творчої діяльності: поетичне, прозове, драматичне. Також окремою точкою в літературній моделі є читач, адже, про реалізацію та функціонування будь-якого тексту можна говорити лише на підставі результату зустрічі: світу автора й світу читача [4, с. 13]. Дослідженням елементів “трикутника” літератури займалися З. Фройд, Ж. Дерріда, Ж. Бодріяр, Ж. Ліотар, Ж. Лакан, М.Фуко, Р. Барт, М. Бахтін, У. Еко та інші.

Передусім, автор – митець, який реалізувався в літературному чи будь-якому іншому художньому творі [6, с. 12] – це особа “ззовні” тексту. Тоді як усередині твору суб'єкт – носій певної форми дійсності в художньому творі, який діє цілеспрямовано задля задоволення своїх потреб, який може виражати позицію автора, бути його дублером або резонером, надаючи твору автобіографічних ознак; може існувати у творі як автономна особа з рисами, зумовленими художнім задумом і світоглядними засадами автора [5, с. 441–442]. Якщо суб'єкт літератури перебуває в художньому творі, то виникає потреба зображення сфери (або поля) його діяльності. На нашу думку, простором для художнього “кодування” емоцій є внутрішнє коло, вписане у трикутник автор-читач-текст, із центром – суб'єктом. Отже, внутрішнє коло є полем для гри (адже Homo Ludens), генезисною темою твору, його ґрунтом, тематичною базою, якої потребує читач, дотичним до всіх трьох сторін, які й утворюють трикутник. У центрі внутрішнього простору перебуває посередник, через якого ведеться діалог з текстом і автором, – суб'єкт.

Літературнознавчий словник-довідник подає визначення, що суб'єкт у літературі – літературний суб'єкт, наратор (оповідач чи розповідач), ліричний суб'єкт або персонаж. Ознаками є: 1) він створений письменником згідно з вимогами літературного роду і жанру, а також відповідно до авторських естетичних засад; 2) складає певний аспект твору – основний чи другорядний, – чи вступає у зв'язок з іншими його складниками; 3) побутує в мовній формі; 4) може перебувати у взаємозв'язках між собою [6, с. 646], однак у запропонованій нами моделі сприйняття – суб'єкт виходить за межі персонажа твору й діє як окрема одиниця.

Якщо йдеться про текст, то різноманітні способи інтерпретації, сприйняття, опрацювання, осмислення, полеміка після прочитання виникають не з автором, а з суб'єктом твору. М. Бахтін вказує на те, що будь-який текст має суб'єкт, автора (який говорить або пише), якого ми знаходимо (сприймаємо, розуміємо, відчуваємо) в кожному творі мистецтва [2, с. 320]. Якщо тлумачити позицію М. Бахтіна, то смислові площини, в яких розташоване мовлення персонажів та авторська [суб'єктна] мова, різні. Персонажі розмовляють як учасники зображеного життя, говорять, так би мовити, з приватних позицій, їхні точки зору так чи інакше обмежені (вони менше знають автора [суб'єкта]). Автор є поза зображеним (і створеним ним) світом. Він осмислює увесь світ із вищих і якісно відмінних позицій [2, с. 321]. Автор осмислює світ опосередковано, тоді як суб'єкт – безпосередньо. Умберто Еко пише про те, що “автор” є не чим іншим, як тільки текстуальною стратегією, що встановлює семантичні співвідношення й активізує читача [3, с. 33]. Тобто суб'єкт художнього твору – це той, хто підштовхує реципієнта до роботи над своєрідною психічною аномалією.

Суб'єкт не є персонажем, тож не постає, з одного боку, як характер, з іншого – як художній образ, що втілює цей характер у тій чи іншій мірі естетичної досконалості, він лише презентує так званий образ автора: “це справді образ особливого типу, відмінний від інших образів твору, але це образ, і він має автора, який створив його” [2, с. 320]. Йдеться про образ оповідача в оповіданні від я, образ героя автобіографічних творів (автобіографії, сповіді, щоденники, мемуари), автобіографічний герой, ліричний герой тощо. У цьому ключі Бахтін говорить про “чистого автора”, який входить у твір – суб'єкт, який є центром внутрішнього кола, та автора-людину, який ніколи не зможе стати складовою частиною твору – йдеться про автора із “трикутника”. Учений пише: “Побачити і зрозуміти автора твору – означає побачити і зрозуміти іншу, чужу свідомість та її світ” [2, с. 322]. Отже, читач через текст має справу виключно із “чистим автором” – суб'єктом, а не з автором-людиною, й намагається його, вигадану (змодельовану) свідомість, зрозуміти. Мовленнєвий суб'єкт виявляє свою індивідуальність у стилі, світогляді, всіх моментах задуму твору – відбиток індивідуальності, що маємо у творі, і створює особливі внутрішні межі, що відокремлюють цей твір від інших творів [2, с. 321]. Риси, які об'єднують суб'єктів різних творів одного автора – є виявом власне авторського начала в кожному окремому суб'єкті та у їхній множинності загалом. Суб'єкти різних творів почасти конструюються за однаковими авторськими моделями.

Психологічний та інші підходи користуються тим, що автор забезпечує основу не тільки для пояснення певних подій твору, але й для пояснення їхньої трансформації, спотворення, різних модифікацій через його біографію, соціальний стан, через ви-

явлення його основного задуму [7, с. 448]. Тоді як концепція М. Фуко пов'язана зі смертю автора, що тотожне смерті суб'єкта, позначилася на відході від цієї категорії як самостійної і самодостатньої істоти, здатної до існування в ізоляції, в замкнених і непроникних межах власного Я [6, с. 647]. Дослідник виводить суперечливу істину: автор [суб'єкт] не є невичерпним джерелом значень, якими наповнений твір, автор не йде попереду твору, він є певним функціональним принципом, який у нашій культурі дозволяє обмежити, вилучити і змінити або, інакше кажучи, який перешкоджає вільній циркуляції, вільному маніпулюванню, вільній композиції, декомпозиції чи рекомпозиції яви [7, с. 453]. М. Фуко наголошує на тому, що було б неправильно ототожнювати автора з реальною постаттю письменника, так само як і ототожнювати його з вдуманим оповідачем; функція автора виникає і діє у власному розділюванні, в цьому поділі й цьому проміжку [7, с. 450]. Тобто суб'єкт уже не є автором, але й не зовсім виконує функцію наратора – це центрова одиниця.

Оскільки ім'я суб'єкта є передусім власним іменем, тому воно порушує проблеми, притаманні всім власним іменам. М. Фуко пише про те, що ім'я автора проголошує появу певного дискурсу, встановлює і вказує статус цього дискурсу в культурі і суспільстві. Воно не має легального статусу, не входить до задуму твору, а вміщується на зламі, утворюючи певний дискурсивний конструкт і його особливий спосіб існування [7, с. 448].

Дещо інакшою є позиція Р. Барта, який розмірковує про письмо як про сплетіння різних кодів, саме тому й відбувається перехід від твору до тексту й відповідно заміна аналізу твору на текстуальний аналіз. Науковець ставить у центр площини, яка є фільтром читацько-авторсько-текстуальних стосунків, сам текст: “тому що Текст – це такий соціальний простір, в якому не сховається жодна мова і жоден суб'єкт, який промовляє, не буде суддею, господарем, політиком, сповідником, дешифрувальником, і теорія Тексту невпинно зливається з практикою письма” [1, с. 380]. З цієї позиції стосунки творця та реципієнта будуються не за схемою автор-суб'єкт-текст, а за інакшою: автор-Текст-суб'єкт-текст.

На нашу думку, окрім внутрішнього кола з центральною точкою, має з'явитися й зовнішнє коло, котре описуватиме трикутник автор-читач-текст, а його центр співпадатиме з центром внутрішнього. Зовнішній простір – це той контекст (суспільний, мистецький, літературний, зокрема) в якому перебувають автор, його текст та читач. Відповідно, йдеться про усі екстрачинники літературного процесу. Центральною точкою зовнішньої сфери впливу на “трикутник” літератури є суб'єкт, який “виходить” за межі твору під час декламації, ретрансляції, візуалізації та інших способів відтворення тексту. Зокрема, за Р. Бартом твір виконується критиком [1, с. 380], який порозумівшись із суб'єктом внутрішнім, творить свою рецепцію, будучи суб'єктом зовнішнім.

Отже, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку літературознавчої та літературно-критичної думки виникає потреба розширювати межі сприйняття “трикутника” літератури (автор-читач-текст), враховуючи внутрішню площину – вписане коло – із суб'єктом-посередником, та зовнішній контекст – описане коло – із суб'єктом-ретранслятором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Барт Р.* Від твору до тексту // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 378–385.
2. *Бахтін М.* Проблема тексту в лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 318–324.
3. *Еко У.* Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. Мар'яна Гірняк. – К. : Літопис, 2004. – 652 с.
4. *Зубрицька М.* Homo legens: читання як соціокультурний феномен – К. : Літопис, 2004. – 353 с.
5. *Ковалів Ю. І.* Літературознавча енциклопедія. У 2-х томах. Т. 2. – К. : Академія, 2007. – 624 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 752 с.
7. *Фуко М.* Що таке автор? // Слово. Знак. Дискурс : Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 442–457.

*Стаття надійшла до редколегії 17.10.2013
Прийнята до друку 10.01.2014*

СУБЬЕКТ В ЛИТЕРАТУРОВЕДЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ ХХ ВЕКА

Анастасія Євдокимова

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,
бульв. Тараса Шевченко, 14, Киев, 01601, Украина;
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

Проведена літературознавча оцінка суб'єкта в літературі, орієнтуючись на погляди М. Фуко, Р. Барта, М. Бахтіна, а також його місце в “трикутнику” літератури (автор-читач-текст) на внутрішньому та зовнішньому рівнях.

Ключевые слова: структура, автор-читач-текст, суб'єкт, Текст, художественное произведение, смерть автора.

SUBJECT IN THE LITERARY DISCOURSE OF THE XXTH CENTURY

Anastasiia Yevdokymova

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine;
e-mail: philolog@univ.kiev.ua*

The article is devoted to the literary study of a subject in literature based on the views of M. M. Foucault, R. Bart, M. Bakhtin, and its role in the literary “triangle” (the author – the reader – the text) on the outer and inner levels.

Keywords: structure, the author - the reader - the text, the subject, the text, fiction, death of the author.